

El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi

Doç. Dr. Bahattin Keleş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4445-3303>

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Şırnak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.11.2019

Kabul: 24.12.2019

On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

el-Cezire (Silopi, Cizre,
Nusaybin, Mardin)

İpek Yolu Ticareti

Eyyubiler

İslamlaşma

Öz

Yukarı Mezopotamya'ya çok eski tarihlerden beri el-Cezire bölgesi denmektedir. Ayrıca bu bölgeye İslam orduları gelmeden önce el-Cezire bölgesinde birçok medeniyet Gutiler, Babiller, Asurlular, Hititler, Selekiler Romalılar, Bizans ve Sasaniler hüküm sürmüştür. Hz.Ömer döneminde İslamlaşmaya başlayan el-Cezire bölgesi Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Bekir olarak üç ayrı bölgeye ayrılmaktaydı. Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde yer alan Musul, Cizre, Silopi, Nusaybin ve Tur-Abdin, Dara ve Mardin gibi şehir ve beldeler Sasaniler ve Bizans arasında uzun süre bir mücadele alanı iken bu bölgeye İslam ordularının gelmesiyle bölge hem İslamlaşmış hem de İpek yolu üzerinde bulunmasından dolayı uluslararası ticarete etkin rol oynamaya başlamıştır.

Haçlı seferlerinin XI.yüzyılda başlamasıyla bölge Haçlılarla İslam devletleri arasında bir çekişme alanı olmaya başlamış ve Eyyubiler Haçlılarla kıyasıya mücadele etmişlerdir. Ortadoğu ticaretinde hem Haçlılar hem de Eyyubiler önemli rol oynamışlardır. Özellikle Baharat Yoluyla Mısır ve Basra Körfezine gelen Uzakdoğu'nun önemli ticari malları ki, bu mallar arasında yer alan İpek, baharat ve çeşitli mücevherat vardı. Bu ticari mallar Bağdat, Musul ve Şam yoluyla Anadolu topraklarına gelmekte ve oradan da Avrupa ülkelerine ve diğer ihtiyaç duyulan ülkelere ihraç edilmekteydi. Özellikle Bağdat'a gelen Uzakdoğu malları Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin üzerinden geçerek çeşitli güzergahlar yoluyla İstanbul'a ulaşmaktaydı. Eyyubilerin sonuna kadar İpek Yolu üzerinde bulunan bu şehir ve beldeler oldukça gelişmiştir.

DOI: [10.9761/JASSS39638](https://doi.org/10.9761/JASSS39638)

Atf Bilgisi / Reference Information

Keleş, B. (2019). El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 265-277.

Islamization of Al-Jazeera Region (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) and the Significance of the Region on the Silk Road Trade through the Ayyubids Reign

Assoc. Dr. Bahattin Keleş

Sirnak University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Sirnak – TURKEY

Article History

Submitted: 07.11.2019

Accepted: 24.12.2019

Published Online: 31.12.2019

Key Words

al-Jazeera (Silopi, Cizre,
Nusaybin, Mardin)

Silk Road Trade

Ayyubids

Islamization

Abstract

Upper Mesopotamia has been called al-Jazeera region since the ancient times and many civilizations such as Gutes, Babylonians, Assyrians, Hittites, Salafkians, Romans, Byzantines and Sasanians had ruled before the Islamic armies came to this region. The Al-Jazeera region, which had begun to Islamize during the Hz.Ömer period, was divided into three separate regions as Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia and Diyar-ı Bekir. Diyar Rebia where covers the cities named Mosul, Cizre, Silopi, Nusaybin, Tur-Abdin, Dara and Mardin had been a struggle area between the Sasanians and Byzantians then became an islamic region and international trade center on the Silk Road after the Islamic armies came.

With the beginning of the Crusades in the XIth century, the region was a field of contention between the Crusaders and the Islamic states. Ayyubids had fought with the Crusaders and the Crusaders and Ayyubids played an important role in the Middle East trade. Silk, spice and jewelleries which is the most significant trade product for the far-east was brought to Anatolian and European cities through Baghdad, Mosul and Damascus from Gulf of Basra and Egypt. Especially the Far East goods coming to Baghdad were passing through Silopi, Cizre, Nusaybin and Mardin and reached to the Istanbul with different routes. The cities on the Silk Raod well developed especially in the Ayyubids reign.

DOI: [10.9761/JASSS39638](https://doi.org/10.9761/JASSS39638)

Giriş

El-Cezire; kelime olarak ada anlamına gelmekte ve böyle tanımlanmaktadır¹. El-Cezire bölgesi, Dicle ile Fırat nehirleri arasında bulunan toprakların yukarı kısmına verilen addır. Bu bölge ayrıca Yukarı Mezopotamya olarak da adlandırılır. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan bu bölge dünya tarihi ve medeniyeti bakımından da çok önemli bir bölgedir. Anadolu, Suriye ve Irak toprakları arasında kalan bu bölgede; Gutiler, Babilliler, Asurlular, Persler, Hititler, Selefkiler, Romalılar, Bizans ve Sasaniler yaşamışlardır. Irak, Suriye ve Güney Anadolu bölgesi arasında kalan ve ziraata çok elverişli topraklardan oluşan el-Cezire bölgesi (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin), aynı zamanda İpek Yolu ticari güzergahı üzerinde bulunması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. El-Cezire bölgesinin sahip olduğu bu stratejik öneminden dolayı Sasani Devleti ile Roma Devleti arasında mücadelenin uzun yıllar devam etmesinde etkili olmuştur².

El-Cezire bölgesinin sınırları zaman içerisinde değişiklik göstermiş olmasına rağmen bölgenin kuzey sınırı Keban şehrinin önünden geçen Fırat nehri ile başlar ve güneyde Samsat, Birecik, Rumkale, Rahbe, Rakka ve Hille beldelerinin önünden geçerek, daha güneyde bulunan Divaniye'nin yakınından doğuya doğru yönelir ve Dicle nehrine ulaşırdı. Dicle nehri takip edilerek doğuya doğru Bendar, Tikrit, İmare, Musul, Cezire İbn Ömer (Cizre), Hasankeyf, Tepe Horbus (Batman)'dan sonra kuzeye doğru yönelirdi. Buradan devamla Meyyafarikin (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (lice) ve Hani beldelerinden sonra Palu'dan geçerek Murat nehrine kadar uzanırdı³.

El-Cezire bölgesi, Hz. Ömer döneminden sonra Hz. Osman zamanında ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. El-Cezire, İslamiyet'ten önce ve İslam tarihinin başlarında bu bölgeye iskan ettirilen Arap kabilelerine göre bu bölge; " Diyar-ı Mudar", " Diyar-ı Rebia" ve " Diyar-ı Bekir" olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmıştır⁴. Bu dönemde el-Cezire bölgesi buraya yerleştirilen Arap kabilelerinin isimlerine göre batıda Diyar-ı Mudar; Urfa, Harran, Samsat, Rakka, Resü'l-Ayn bölgelerini içine alır. Doğuda; Diyar-ı Rebia⁵; Musul, Nasibin (Nusaybin), Silopi, Sincar, Dara, Cizre taraflarını içine alır. Kuzeyde ise; Diyar-ı Bekir; Diyarbakır, Mardin, Hasankeyf, Meyyafarikin şehirlerini içine alan üç amillige ayrılmıştır. Ayrıca bu bölgelerin her birinin bir merkezi vardır. Diyar-ı Mudar'ın merkezi Rakka'dır; Diyar-ı Bekir'in merkezi Amid'dir; Diyar-ı Rebia'nın merkezi ise, Musul'dur⁶. İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı* adlı eserinde Gute bölgesinden bahsetmektedir. Silopi'nin Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde yer aldığı ve çok eski tarihlerde ise burasının Gute bölgesi içerisinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

İbn Havkal'a göre el-Cezire'nin sınırları; Fırat Nehri'nin doğusunda, güneyden kuzeye doğru; el-Anbar şehri ile başladığını ve daha sonra el-Cezire'yi Fırat ile Dicle Nehirleri arasında bir bölge olarak devam ettiğini söyler. İbn-i Havkal ise, er-Rahba, Karkisya, el-Hanuka, er-Rafika, ec-Cisr, Cerablus, Hanuka ile Refika arasında Habur Nehrinin bulunduğunu ve bu nehrin kenarında; Tenanir, el-Cahişa, Taliban, Sekire'l-Abbas, Araban, Muharik, Makisiyn ve Araban gibi yerlerin bulunduğunu ve

¹ Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağ Yay., İstanbul 1995, s.319.

² Mevlüt Koyuncu, "İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008 Cilt, 10, Sayı:1, s.131 vd.

³ Abdülğani Bulduk, *el-Cezire Muhtasar Tarihi*, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk- İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004, s.1.

⁴ Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Beyrut, 1927, s.72.

⁵ Diyar-ı Rebia'nın şehirleri şunlardır; Nasibin (Nusaybin), Erzen ve Amid, Re'sü-Ayn, Meyyafarikin, Mardin Barabaya, Beled, Sincar, Kardey, Bazendey ve Tur-i Abidin'dir. Bkz. İbn Hurazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, Kitabevi Yay, s.84.

⁶ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, s.4 vd.; Ramazan Şeşen, "el-Cezire", *DİA*, VII, s.509.

⁷ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı* (*Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*), çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, Kitabevi Yay, s.153.

Hayal Vadisi diye bilinen vadi ile son bulduğunu ve bundan sonrası ise önemli bir dağ olan Sincar Dağı'nın başladığını ifade eder. Burası, Rebia kabilesinin yaşadığı yerlerdir. Dicle Nehri üzerinde ise, güneyden kuzeye doğru; Bağdad, Tikrit, Musul, Ceziret İbn Ömer (Cizre), Beld, Tanza, Amed (Diyarbakır), Berkaid, Erzeme, Nasibin⁸ (Nusaybin), Dara, Kefertuta, Ra'sü'l-Ayn, Tel benî Seyyar, Harran, Suruç, Mardin, Ruha (Urfa) gibi şehirler yer almaktadır. Dicle'nin diğer tarafında ise; Bağdad, el-Bürdan, Akbara, el-Cüveys, el-Als, el-Kerh, Ser min Ray, ed-Devr, el-Sin, el-Hadise, Fişabur, Semsin, et-Tel, Erzen ve Meyyafarikin (Silvan) gibi önemli şehirler yer almaktadır⁹. El-Makdisi, Diyar-ı Rebia'nın başkenti Musul'dur. Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde; El-Hadise, Mailsaya, el-Hüsniye, Sincar, Tela'fer, el-Hiyal, Ezirme, Beled, Nusaybin, Burkaid, Dara, Kefertuta, Re'su'l-Ayn Semanın (Heştiyan) gibi şehirlerin bulunduğunu söylemekte ve o bölgenin en önemli şehrinin Ceziret İbn Ömer (Cizre) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Fişabur, Bainata, el-Muğie ve ez-Zozan gibi şehirlerinin de Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde olduğunu belirtmektedir¹⁰. İbn Hurdazbih ise, Diyar- Rebia bölgesinde; Nusaybin, Arzen, Amed, Re'su'l-Ayn, Meyyafarikin, Mardin, Baarbaya, Sincar, Beled, Karda ve Bazedba gibi belde ve şehirlerin yer aldığını ifade etmektedir¹¹. Yakut El-Hamevi, Bazedba'nın Ceziret İbn Ömer karşısında bir köyün adı olduğunu ifade etmektedir¹². İbn Havkal, Cizre'den bahsederken, Musul'la arasında 30 fersah bir mesafe olduğunu ve halkının zengin ve toprağının verimli olduğunu ifade etmektedir¹³. Cizre'nin ayrıca ticari yönünün de önemli olduğunu ve Dicle nehri kenarında bulunması dolayısıyla buradan gemilerin kalktığını ve Musul'a ticari malları götürdüğünü ifade etmektedir¹⁴. Günümüzde el-Cezire bölgesinin kuzey yarısı Türkiye'de güney yarısı ise, Suriye ve Irak toprakları içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca bu bölge çok verimli ovalara ve dağlarının da çok çeşitli madenlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu madenler arasında; altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi çok değerli madenlerin bulunması bölgeyi her zaman geçmişten günümüze bir mücadele alanı yapmıştır. Bölge ticari bakımdan da oldukça önemlidir ve ayrıca tarihinin Babil ve Asurlular çağına kadar gitmesi bölgenin tarihinin çok eski zamanlara kadar dayandığını göstermektedir¹⁵.

1.El-Cezire Bölgesinin İslamlaşması ve Fetih Faaliyetleri

Hiz. Ebu Bekir, tahta geçtikten sonra 633 yılında Yemame'de bulunan Halid b. Velid'e haber göndererek ordusuyla Irak üzerine gitmesini bildirmiş ve ayrıca İyaz b. Ganem'i¹⁶de kuzey yönünde Sasaniler üzerine yürümesini emretmişti. Bu bölgede yıllarca devam eden Sasani-Bizans mücadelesi her iki devleti de oldukça yıpratmış ve yöre halkı da bu durumdan dolayı zayıf duruma düşmüştü. Hiz. Ebu Bekir'in emri üzerine Sasani ülkesine yönelen Halid b. Velid, Basra civarındaki ilk karşılaşmasında Sasani komutanı Hüzmüz'ü öldürerek kesin bir galibiyet elde etmiş ve civardaki bazı önemli kaleleri de ele geçirmişti. Halid b. Velid Hire bölgesini de itaat altına aldıktan sonra burayı Ka'ka b. Amr'a

⁸ Nasibin; bu günkü Nusaybindir. Mardine bağlı bir ilçedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Hurdazbih, a.g.e., s.83.

⁹ İbn Havkal en-Nasibi, *Suretü'l-Arz*, Beyrut, 1938, s.207 vd.

¹⁰ El-Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* (nşr.M.J.De Goeje), c.I, Leiden, (E.J.Brill), 1906, s.136 vd.

¹¹ İbn Hurdazbih, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, s.95.

¹² Yakut El-Hamevi Ebu Abdullah Şehabeddin, *Mu'cemu'l- Büldan* (thk.Ferid Abdulaziz Cundi), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y.), c.I, s.321.

¹³ İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, s.202 vd.

¹⁴ Muhammed Yusuf Çandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi (M.S.815-1515)* (çev.Fadıl Bedirhanoğlu), Ankara 2008, Beir Any Yay., s.27.

¹⁵ Abdülğani Bulduk, a.g.e., s.XX..

¹⁶ Hudeybiye'den önce Müslüman oldu. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşlarına katıldı. Hiz. Ömer zamanında el-Cezire beldelerinin fetihlerinde bulundu. H.20/641 yılında Şam veya Medine'de 60 yaşında vefat etmiştir. Bkz.Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Fütuhu'l- Büldan*, (trc. Mustafa Fayda), İstanbul, 2013, Siyer Yay., s.558.

birakarak kuzeyde bulunan İyaz b. Ganem'e yardım etmek için derhal harekete geçti. Fırat kenarında bulunan Enbar'ı İtaat altına aldıktan sonra bu kez yönünü Enbar'ın yakınındaki Aynü't-Temr bölgesindeki kabileler üzerine çevirdi¹⁷. Halid b. Velid, İyaz b. Ganem'in güç durumda olduğuna dair mektubun kendisine ulaşması üzerine derhal harekete geçip onun yardımına koştu. Halid b. Velid, Şam civarında Dametü'l-Cendel'de kendisini bekleyen İyaz b. Ganemle buluşarak düşmana karşı birlikte harekete geçtiler. Halid b. Velid bu karşılaşmada Dametü'l-Cendel'in reisi olan Ukaydır b. Abdülmelik el-Kindi'yi öldürmek suretiyle bölge halkını itaat altına aldı ve Hire'ye geri döndü¹⁸.

İslam ordularının ve başarılı komutanlarının sayesinde Müslümanlar, Bizans ve Sasani sınır bölgelerindeki çok verimli arazileri ele geçirerek, Sasani devletinin tarih sahnesinden silinmesine ve ayrıca Bizans devletinin de geri çekilmesine sebep olmuşlardır. Bütün bunlar göstermektedir ki, daha önceleri çapulcu olarak bilinen Araplar, artık efendi olarak tanınıyorlar ve daha önceleri Bizans ve Sasani devletine ait olan topraklar birer birer Müslüman Arapların eline geçmeye başlamıştır. Ayrıca Müslüman Araplar, fethettikleri coğrafyadaki Gayr-i Müslimlere daha önce bu bölgede uygulanan vergi sistemindeki vergi oranlarını düşük tutarak onların gönüllerini kazanmasını da bilmişlerdir. Ayrıca bunun dışında onların inanç yönünden de herhangi bir baskı görmemeleri, onların ibadetlerini özgürce yapmalarına müsamaha gösterilmesi, bölgeyi yeni fetheden Müslüman Araplara karşı bölgedeki Gayr-i Müslimlerin yeni yönetimden oldukça memnun kalmasını sağlamıştır¹⁹.

Hz.Ömer döneminde Müslüman Araplar, Bizans İmparatoru Heraklius'un ordusunu 636 tarihinde yapılan Yermük Savaşı'nda yenerek ağır bir yenilgiye uğratmış ve Bizans'ı bu topraklardan uzaklaştırmıştır. Yermük Savaşının kazanılmasında bilhassa Halid b. Velid'in büyük katkısı olmuştur. Ayrıca bu savaşta İyaz b. Ganem'in de etkisi büyüktür. İyaz b. Ganem bu savaşta Bizans ordusunu takip ederek Malatya'ya kadar gitmiştir. Malatya'yı da kuşatan İyaz, Malatyalıların barış teklifini kabul etmesi üzerine bir antlaşma yaparak tekrar geri dönmüştür²⁰. Yermük Savaşının fethinden sonra İslam orduları Şam'ı fethetmek üzere Ebu Ubeyde b. Cerrah ve İyaz b. Ganem komutasında buraya gelmişler ve büyük bir kuşatmanın ardından H.13'te Şam'da fethedilmiştir²¹. Şam'ın fethedilmesinden sonra İslam orduları İyaz b. Ganem'in komutasında Haleb'e vardığında, halk korku içerisinde kalelere sığınmışlardı. Halep halkı İslam ordusu karşısında fazla bir direnç gösterememiş ve barış teklifinde bulunmuştur. İyaz b. Ganem'in Haleplilerle yaptığı anlaşmaya göre; Halepliler, canları, malları, kiliseleri ve kalelerine dokunulmaması şartıyla Müslümanlara cizye vermeyi kabul ettiler²².

Ebu Ubeyde b. Cerrah, Haleb'in fethinden sonra Humus'u almak istemiştir. Fakat Bizans ordusu Ebu Ubeyde'nin komutasında olan İslam ordularını Humus'ta kuşatma altına almıştır. Bu kuşatmaya Cezire halkıda Bizans'ın yanında yer almış. Bu durumdan kurtulmak için Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid'ten yardım istemiş ve ayrıca Hz. Ömer'e de durum hakkında bilgi vermiştir²³. Hz.Ömer, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın verdiği bilgilere göre Rumları kışkırtan ve onlara yardım vaadinde bulunanların el-Cezireliler olduğunu öğrenince, Ebu Ubeyde'ye bir mektup göndererek şunları yazmıştır: "Abdullah b. Utban'ı Nusaybin'e, daha sonra da Ruha(Urfa) ve Harran'a, Velid b. Utbe'yi el-Cezire Arapları üzerine (Rebia ve Tenuh), İyaz b. Ganem'i de bütün el-Cezire komutanları üzerine genel vali olarak

¹⁷ Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut, 1990, c.I, s.305.

¹⁸ Belazuri, *Fütü'l-Büldan*, (trc.Mustafa Fayda), Ankara 1987, 87 vd.; İmameddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c.IV, 348 vd.

¹⁹ P.K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, c.I, s.218.

²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev.Mehmet Keskin, Çağ Yay, İstanbul 1994, s.28.

²¹ Ahmet Zeyni Dahlan, *el-Fütuh el-İslamiyye*, c.XV, Beyrut 1997, s.35.

²² Belazuri, a.g.e., s.209.

²³ İbn Kesir, a.g.e., s.125.

gönder''²⁴. Bu konuyla ilgili olarak İbn Kesir'in rivayeti ise şöyledir: " Hicretin on yedinci yılında Bizanslılar Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Humus'ta kuşatma altına alarak onu sıkıştırmışlardı. Bu kuşatmaya el-Cezire halkı da katılmıştı. Hz. Ömer bizzat kendisi Şam'a doğru yola çıkarken aynı zamanda Sa'ad b.Ebi Vakkas'a da mektup yazarak Ka'ka b. Amr komutasında bir birlik oluşturarak, Humus'a, Ebu Ubeyd'in yardımına gönderilmesini istemişti. Ayrıca Hz. Ömer, İyaz b. Ganem'i de Cezirelileri cezalandırmak amacıyla bu bölgeye göndermesini Sa'ad b.Ebi Vakkas'a emretmişti. İki ordu aynı anda Kufe'den yola çıkarak biri Humus'a gelmiş, diğeri ise el-Cezire üzerine yürümüştür. Bizans kuvvetlerine yardım eden el-Cezire halkı, kendi beldeleri üzerine İyaz b.Ganem'in ulaştığı haberini alınca, buldukları bölgeyi terk ederek kendi beldelerine geri dönmüşlerdi. Bu arada Bizans kuvvetleri de Hz.Ömer'in kendi ülkelerine doğru gelmekte olduğu öğrenince oldukça tedirgin olmuşlardır. Bu ortamı kendi lehine çevirmek isteyen Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid'in de görüşünü aldıktan sonra Bizanslılarla savaşmış ve onları yenmiştir²⁵." Bütün bu yaşanan olaylara bakınca Hz. Ömer'in el-Cezire bölgesinden vazgeçmediğini ve buraları İslam topraklarına katmak istediğini göstermektedir.

Suriye ve Irak toprakları arasında önemli bir yere sahip olan Yukarı Mezopotamya, Müslümanlar için oldukça önemli bir coğrafya idi. Müslümanlar için Bizans bu bölgede bir tehdit unsuruydu ve Müslüman Araplar bulunduğu bölgeden kuzeye doğru onun engeli yüzünden rahat hareket edemiyordu²⁶. Bu engelin kaldırılması için İslam orduları uzun bir mücadelenin ardından Suriye ve Irak topraklarının fethedilmesi üzerine Bizans'ın devlet merkeziyle irtibatı iyice azalmıştı. Hz.Ömer, 638 yılında Suriye'deki komutanlarla bir toplantı yaparak bu toplantı sonucunda el Cezire bölgesinin fethine karar vermiştir²⁷.

Cezire bölgesi İslam ordusu tarafından fethedilmeden önce bölge Bizans'ın elindeydi ve Müslüman Araplar Irak ile Suriye'nin arasında kalan bu Cezire bölgesinin fethini çok istemekteydiler ve bu bölgenin fethi onlar tarafından zorunlu gözükmekteydi²⁸. Çünkü el-Cezire bölgesi halkının Bizans'ın yanında yer alması Müslümanları üzmüştür. Hz.Ömer bu toplantının ardından Ubeyde b. Cerrah'ı bu bölgeyi fetihle görevlendirmiştir. Ebu Ubeyde de Hz.Ömer'e yazdığı mektubunda Halid b. Velid'i Medine'ye alması durumunda İyaz b. Ganem'i kendisine yardım için göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de İyaz b. Ganem'i Ebu Ubeyde'ye destek için göndereceğini bildiren mektubunu yazmıştır²⁹. Kaynaklarda El-Cezire bölgesine Irak birlikleri komutanı Sa'ad b. Ebi Vakkas'ın mı yoksa Şam ordu birliklerinin komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın mı fethettiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bu konuda Belazuri, el-Cezire bölgesinin fethi görevini Hz.Ömer'in Şam ordusuna verildiğini nakleder³⁰. El-Cezire bölgesinin batı kısmının fethi için ise İyaz b. Ganem'in komutasındaki askeri birliğin ve Irak ordu komutanı Sa'ad b. Ebi Vakkas'ın emrindeki Ebu Musa el-Eş'ari'nin komutasındaki Irak orduları tarafından ele geçirilmiştir. Cezire topraklarının Suriye orduları tarafından ele geçirildiği görüşü ağır basmaktadır.³¹

Hz.Ömer'in emirleri doğrultusunda Ebu Ubeyde veya Sa'ad b. Ebi Vakkas İyaz b. Ganem'i

²⁴ Ahmet Zeyni Dahlan, a.g.e., s.56.

²⁵ İbn Kesir,a.g.e., s.171 vd.; Abdülbaki Bozkurt, El-Cezire Fatih İyaz b.Ganem ve Mardin'in İslamlaşması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 2006, s.23.

²⁶ Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (trc. Mehmet Özay), İstanbul 2000, s. 218.

²⁷ Ramazan Şeşen, " Cezire ", *DİA*, c.VII, İstanbul 1993,s.509.

²⁸ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, c.II, İstanbul 2013, Ensar Yay, s.142.

²⁹ İbnü'l-Esir, *el- Kamil fi't-Tarih*, c.II, çev.M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul(Tarihsiz), s. 488.

³⁰ Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, s.236.

³¹ Adem Apak, a.g.e.,c.II, s.143.

yaklaşık 5.000-6000 bin kişilik bir orduyla el-Cezire bölgesine göndermişlerdir³². İyaz b. Ganem, el-Cezire bölgesinde fetih hareketinde bulunduğu bir sırada Ebu Ubeyde Amvas Taunu (veba salgını) yüzünden hayatını kaybetmiştir. Hz.Ömer, Ebu Ubeyde'nin vefatı üzerine bu bölgeye İyaz b. Ganem'i vali olarak tayin etmiştir.³³ El-Cezire bölgesinin önemli bir şehri olan Ceziret İbn Ömer(Cizre) halkı, Hz.Ömer zamanında İyaz b. Ganem komutasındaki ordu tarafından savaştan önce kendi isteği ile 639 yılında Şaban ayının ortalarında İslam orduları İran ve Mezopotamya'yı fethederken, bölgenin komutanı İyaz b. Ganem, Cizre'ye yaklaşmış ve yöre halkına teslim olmalarını ve İslamiyeti kabul etmelerini söylemiştir. İslamiyet'in adil, temiz ve insanları eşit gören ve daha çok fakir yanlısı bir din olduğunu hem komşularından hem de Cizre-Harran-Şam-Mısır, Cizre-Bağdat arasında çalışan kervan tacirlerinden sık sık duyan Cizre halkı savaştan önce İslam hakimiyetini kabul etmiştir. Bu sırada çoğunluğu Hıristiyan olan Cizre halkı İslam'ı kabul etmiş ancak çok az miktar Yahudi, Hıristiyan ve diğer din mensupları ise kendi dinlerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Dinlerinde kalıp Müslüman olmayanların ise devlete vergi vermek ve cizyelerini ödemeleri karşılığında İslam devletinin yed-i emininde kalacaklarını İslam halifesi Hz. Ömer bildirmiştir³⁴.

Bölgeye vali olarak atanan İyaz b. Ganem, İslamla şereflenmiş ve yeni Müslüman olmuş ve Rum komutanı olan Yorgo'yu Kefertuta'nın fethi için görevlendirmişti. Yorgo bir gece baskını ile ve kendisini Rum askeri olarak tanıtmak suretiyle buradaki halkı kandırmışlar ve şehri ele (kefertuta) ele geçirmişlerdir. Şehri kurtarmaya gelen asıl Rum kuvvetleri ise şehre teker teker alınıp yakalanarak hapse atılmışlardır. İyaz b. Ganem buranın fethinden sonra buradaki kiliseyi camiye çevirerek buradan ayrılmıştır³⁵. El-Cezire bölgesinde yapılan fetihlerde yöre halkının Müslüman Araplarla savaş yerine anlaşma yapmayı tercih etmelerinin sebebi buldukları bölgede huzur ve güven içinde yaşamayı düşünmelerindedir³⁶.

Bu bölgedeki fetihler sonucunda ele geçirilen topraklardaki birtakım uygulamalar, fetihlerdeki asıl gaye ve hedefi aydınlatması bakımından önemlidir. Fethedilen bölge halkına üç şıklı bir savaş hukuku öngörülmüştü. Fethedilen arazilerin sahiplerine " Müslüman olmak, cizye vermek ve savaşmak" şeklinde üç değişik teklif sunuldu. İnsanlar bu çağda savaş sırasında ya bütün malını kaybediyor ya da savaş sırasında esir olma veya ölümle baş başa kalıyorlardı bunun dışında başka bir şansları yoktu. Böyle bir savaş hukukunun olduğu bir dönemde Müslümanların böyle alternatifler sunmaları oldukça manidardır. Hatta Hz.Ömer fethedilen yerlerdeki arazileri, bütün sahabeyi karşısına alma pahasına da olsa Müslüman fatihlere dağıtmamıştır. Hz.Ömer Kur'an'daki ganimet ayetinin hükmünü uygulamamış ve Haşr suresinin 10. ayetini temel almış ve buradaki arazilerin yöre halkına dağıtılmasına karar vermiştir. Hz.Ömer bu uygulamayı yöre halkının Müslümanlara muhalefet etmesini engellemeyi düşündüğü için yapmıştır. Hz.Ömer'e bu konuda sahabenin: "Allah'ın emrini niçin uygulamıyorsun ?..." sorusuna karşı, Hz. Ömer; eğer fethedilen araziler fatihlerin elinde kalırsa, buradaki yerli halkın devamlı ikinci sınıf vatandaşlar durumuna düşeceğini ve bu durumun ise İslamın ruhuna uygun olmayacağını söylemiştir³⁷. Hz.Ömer'in gayr-i Müslümlere karşı oldukça nazik tutumu ve engin hoşgörüsü, bölgedeki Hıristiyanlar arasında geniş yankı bulmuş ve özellikle de giyim-kuşamı

³² Abdülbaki Bozkurt, a.g.t., s.24.

³³ El-Belazuri, a.g.e., s.247 vd.

³⁴ Abdullah Yaşın, *Tarih, Kültür ve Cizre*, İstanbul 2011, Pak Ajans Yay., s.39 vd.

³⁵ Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid, *Fütuhu'ş-Şam*, c.II, Beyrut 1997, s.142; Abdülbaki Bozkurt, a.g.t., s.31

³⁶ Belazuri, a.g.e., s.247 vd.

³⁷ Mehmet Azimli, *İslam Tarihi*, c.II, Ankara 2018, Bilay Yayınları, s.41.

ve aç gözlülükten uzak sade bir hayat yaşaması onları kendisine hayran bırakmıştır³⁸.

2.El-Cezire Bölgesinde Ticaret ve Eyyubilerin Bu Ticaretteki Rolü

Anadolu, tarihin ilk devirlerinden itibaren uluslararası ticarete önemli bir rol üstlenmiş, önemli ticaret yollarının geçtiği bir merkez konumuna gelerek Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü olmuştur. Anadolu tarihin en eski yollarına sahip olarak birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pers Kral Yolu, Roma Yolu ve Bizans yol güzergahı olarak bilinen askeri ve ticaret yolu zaman içerisinde değişerek İpek Yolu adını almıştır³⁹. İpek Yolu, Anadolu'ya üç ayrı koldan; Güneyde Cizre-Hasankeyf, ortada Doğubayezıt-Erzurum, Erzincan, Sivas, kuzeyde ise, Kars-Trabzon yoluyla girmek suretiyle devam etmiştir⁴⁰.

El-Cezire bölgesi, Anadolu-Suriye-Irak bölgelerini birbirine bağlayan stratejik konumu ve önemi sebebiyle geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de aynı öneme sahiptir. Suriye, Irak ve Güney Anadolu üçgeni içerisinde kalan el-Cezire bölgesi, bu bölgede sadece tarımıyla değil, başta İpek Yolu olmak üzere önemli ticaret yolları arasında bir kavşak ve geçiş noktası olma özelliğini her zaman korumuştur. Bu özelliği sebebiyle bölge sürekli ilk önceleri Sasani ve Bizans devletleri arasında sürekli bir hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İslam fetihleriyle birlikte bu rekabete Müslüman Araplar da katılmışlardır. Bu çatışmaların sebebi bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklar ve İpek Yolunun bu bölgeden geçmesidir⁴¹. Müslüman Arap akınlarının şiddetlendiği bir dönemde Bağdat'tan gelen bir yol el-Cezire bölgesinden (Silopi, Cizre Nusaybin, Mardin ve Diyarbakır) geçerek Malatya'dan devam ederek Sivas ve Karadeniz şehirlerinden Trabzon'a kadar ulaşıyordu⁴².

Sasani-Bizans mücadelesi döneminde bu ticari güzergah sekteye uğrasa da Arapların el-Cezire bölgesinin önemli bir kolu olan Ben-i Rebia bölgesinin yerleşim yerlerinden olan Silopi, Ceziret İbn Ömer (Cizre), Nusaybin gibi İpek Yolu üzerinde olan yerler Müslüman Arapların buraları fethinden sonra ticarete önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu ticari aktivite IX. asırdan itibaren gittikçe canlanmaya başlamıştır. El-Cezire ve Şam'dan İstanbul'a kadar uzanan bu önemli ticaret yolları Ortaçağ'da önemini daha da artırmıştır. XIII. yüzyılda Bağdat ve Halep'ten başlayıp el-Cezire bölgesinden geçerek Kayseri, Ankara ve Konya güzergahından geçerek İstanbul'a kadar ulaşırdı. Ayrıca yine Bağdat ve Şam'dan gelen kervanlar Malatya ve Sivas üzerinden Samsun hattını izleyerek Sinop ve Trabzon limanlarına kadar ulaşan ayrı bir güzergaha daha sahipti⁴³. İslam ordularının Bizansı bölgeden çıkarması ve Sasani devletinin de ortadan kaldırılması üzerine Ceziret İbn Ömer (Cizre), bölgenin en önemli yerleşim yeri ve ticari açıdan da önemli bir kavşak olmuştur⁴⁴.

El-Cezire bölgesi oldukça zengin ve hububatı, atları, koyunları Bağdat ve Samerra'yı besliyordu. Bunun yanında Musul'un da hububatı, balı, pastırması, yağı, peyniri, kudret helvası,

³⁸ Hüseyin Güneş, Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C.III, S.6, s.83.

³⁹ Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig, Yaz,* 2005, Sayı: 34, s.19.

⁴⁰ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaray-Köprüler", *Kebikeç*,29.2010, s.135.

⁴¹ Cuma Kuran, "el-Cezire Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemlerine Kadar), s.115 vd.

⁴² Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, 2014 Güz, s.18. .

⁴³M.K. Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları(Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959, s.55 vd.; Adnan Eskikurt, a.g.m., s.25.

⁴⁴ Adnan Çevik-Süha Konuk, " Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.25 vd.

sumağı ve narı meşhurdu. Ayrıca kömür, demir zift bakımından da oldukça zengindi. Cizre'nin cevizi, bademi, kekliğı ve çeşitli meyveleri vardı⁴⁵ ve bunların bir kısmı farklı bölgelere gönderiliyordu.

Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa ile Asya arasındaki ticari ilişkinin gelişmesinde Türklerin Anadolu'da hâkimiyet kurmalarının büyük rolü olmuştur. Anadolu doğu-batı ile kuzey-güney arasındaki ticari yolların önemli bir kavşak noktasında bulunmaktaydı. Ayrıca Akdeniz ve Karadeniz ile çevrili olması da bu deniz yolları vasıtasıyla, Karadeniz'in kuzeyine, Akdeniz'in karşı memleketlerine ve Avrupa'ya uzanmasını daha kolay bir şekilde sağlamaktaydı. Anadolu, İran ve Kafkasya'ya büyük tarihi yollarla bağlı olması dolayısıyla, İran ve Kafkasya ötesi bölgelere de daha kolay bir şekilde ulaşabilmekteydi. Anadolu Avrupalılar için özellikle de Eski ve Orta Çağlar boyunca, Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya ulaşmanın en önemli vasıtalarından biri olmuş ve bunu uzun süre devam ettirmiştir. Özellikle İslam fetihleri sebebiyle Akdeniz yolu kendilerine kapanan Avrupalılar, Anadolu'ya çok daha fazla ihtiyaç duymuşlar ve ayrıca Türklerin Anadolu'ya hâkimiyeti de bu ihtiyacın karşılanmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Yani Türkler, Avrupalı tüccarların Anadolu ile ve Anadolu üzerinden doğu ile yapmış olduğu ticarete büyük destek verdiği gibi teşvik de etmiştir. Türkiye Selçukluları Anadolu'da siyasi hâkimiyetlerini kurarlarken, batı, güney, ya da Kuzey Anadolu'dan başlayarak İran üzerinden Orta Asya'ya giden aynı zamanda Akdeniz limanlarını olduğu kadar, Arap Yarımadası'nı da Karadeniz'e bağlayan bir karayolu ağı meydana getirmişlerdir. Bu yol ağını meydana getiren şehirlerden, Sinop, Antalya ve Kırım'ın Türkiye Selçukluları tarafından fethi ile Karadeniz ve Akdeniz istikametindeki faaliyetleri daha da yoğunluk kazanmış ve daha güvenilir bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Türkiye Selçuklularının bu politikası Anadolu'da ticaretinin canlanmasını sağlamıştır⁴⁶.

Bu dönemde gerçekleşen yoğun Haçlı Seferleri, Eyyubilerin Avrupa ülkeleriyle sürdürdüğü ekonomik ilişkileri durduramamıştır. Özellikle de Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi İtalyan şehir devletleriyle ticari ilişkiler daha da gelişmiş ve Eyyubiler ihtiyaç duydukları kereste ve gemi yapımında kullanılan hammaddeleri adı geçen devletlerden satın almaya çalışmıştır. Eyyubiler para basımında ve silah imalatında kullanılan demir, bakır ve gümüş gibi metalleri de kısmen Avrupa devletlerinden temin etmeye çalışmışlardır. İtalyan şehir devletleri ile bir kısım Avrupa devletleri Eyyubilerin de aralarında bulunduğu bir kısım Doğu ülkelerinden; baharat, parfüm, ipek, fildişi ve mücevher gibi bir kısım lüks ürünleri satın almışlardır. Yine Avrupa ülkeleri ihtiyaç duydukları pamuk, boya, şap ve şeker gibi hammaddeleri bu ülkelerden satın almışlardır⁴⁷.

Haçlı Seferlerinin başlaması sonrasında Anadolu Doğu-Batı ticaretinde önemli bir rol oynamış ve bu dönemde yeni bir köprü niteliği kazanmıştır. Çin'den başlayan İpek Yolu Anadolu yol şebekesine bağlanarak, Asya-Avrupa ticaretinin önemli bir kısmının bu güzergahtan yapılması sağlanmıştır⁴⁸. Eyyubiler Haçlı Seferleri ile birlikte canlanan ticari etkinlikte önemli rol oynamışlardır. Avrupalılar Haçlı Seferleri ile dini ve siyasi hedeflerine istedikleri şekilde ulaşmasalar da ticari ve ekonomik açıdan büyük kazançlar elde etmişlerdir.

İpek Yolu, Güney Çin Denizi'ndeki liman kentlerinden Ch'Ang-An ya da Kan Chou'dan⁴⁹

⁴⁵ Hüseyin Güneş, "Emeviler Döneminde İdil", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.63 vd

⁴⁶ Şerafettin Turan, *Türk- İtalyan İlişkileri*, İstanbul 1990, s.105; Sezgin Güçlüay, "Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", s.1436.

⁴⁷ Bedreddin Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler*, İstanbul 2017, Siyer Yayınları, s.308.

⁴⁸ Şerafettin Turan, a.g.e., s.105.

⁴⁹ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, Kültür Bakanlığı Yay., s.147.

başlıyor, batıya doğru Çin topraklarından geçerek sırasıyla Şi'an, Lancog, Ansi şehirlerine ulaşıyordu. Buradan, tam ortada Taklamakan Çölü vardı ve Çölü geçtikten sonra yol ikiye ayrılıyordu. Kuzeydeki yol ayrımında bu yol Hami, Turfan, Kuça, Aksu gibi şehirlere uğruyor, güneyde ise Dunhuana, Çyemo, Hotan'a uğruyor ve çölün bitiminde her iki yol, Kaşgar kentinde birleşiyordu. Sonraki güzergahta ise Semerkand, Buhara, Merv, Meşhed, Rey, Hemedan şehirlerini geçtikten sonra Bağdat'a ulaşıyordu. Bağdat bu dönemde dünyanın en zengin ve kalabalık şehirlerinden birisiydi. Bağdat aynı zamanda Basra limanı vasıtasıyla Baharat Yolu'nun son duraklarından sayılırdı⁵⁰. Bağdat'a ulaşan Uzakdoğu malları buradan el-Cezire bölgesinde bulunan Silopi, Cizre ve Nusaybin üzerinden Mardin, Diyarbakır, Malatya, Kayseri, Kırşehir Konya, Isparta ve Antalya'ya kadar uzanıyordu. Ayrıca Bağdat'tan başlayıp, Musul- Mardin-Amid-Ergani-Gölcük-Harpüt-İzoli-Malatya ve oradan geçerek Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşıyordu. Ayrıca ayrı bir güzergah da yine Bağdat'tan başlayıp Harput-Pertek-Çemişgezek-Eğîn-Divriği-Zara veya Buzbel dağlarını aşarak Sivas'a uzanıyordu⁵¹. Ayrıca Mısır ve Suriye üzerinden karayoluyla ilerleyen kervanlar da (Bağdat ve Halep üzerinden) Kayseri, Ankara ve Konya üzerinden İstanbul'a veya Sivas-Samsun güzergahını takip ederek Sinop ve Trabzon limanlarına ulaşıyordu⁵².

Çin'de Hindistan'da ve diğer Uzakdoğu ülkelerinde, Mezopotamya ve Ortadoğu ülkelerinin ihtiyaç duyduğu ürünler bolca bulunmaktaydı. İpek Yolu'ndan sadece büyük kervanlar aracılığıyla Uzakdoğu ve Çin'in çeşitli ve değerli malları değil, Orta Asya Türkistan bölgesinin Türk ürünleri; kılıç, demir, zırh, deri ve kürklerin yanı sıra Buhara, Semerkant, Baykent gibi şehirlerden üretilen mallar Ortadoğu ve Arap Yarımadasının ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılıyor ve bölgeye iktisadi açıdan bir huzur ve refah sağlıyordu⁵³.

Uzakdoğu'dan özellikle Çin ve Hindistan'dan çeşitli ticari emtiayı getiren Karimi tüccarları Fatımiler döneminde tarih sahnesine çıkmışlar fakat Eyyubilerin ticareti teşvik etmeleri sonucunda bu dönemde daha da gelişmişlerdir. Baharat ticaretinde oldukça etkin rol oynayan bu tüccar grubu baharatın yanında; karabiber, kök boya ticareti, mücevherat, temel gıda maddeleri (buğday, un, pirinç, şeker), silah, zırh, kereste, ipek ticareti ve tekstil gibi çeşitli ürünleri ihtiyaç duyulan ülkelere satıyorlardı⁵⁴. Uzakdoğu'dan Karimi tüccarları aracılığıyla getirilen bu mallar hem kara hem de deniz yoluyla başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ihtiyaç duyulan ülkelere satılıyordu. Bu ticarete kara yoluyla yapılan ticarete el-Cezire bölgesi de önemli rol oynuyordu. Bu ticari güzergahta Silopi, Cizre, Nusaybin başta olmak üzere diğer şehirler de önemli rol oynuyordu diyebiliriz.

Eyyübî Devleti'nin oldukça canlı bir ticaret hayatı vardı. İpek Yolu'nun Akdeniz'e ulaşan bir bölümü ile Baharat Yolu'nun önemli bir kısmı XII.asırda Eyyübîlerin kontrolündeydi. Uzakdoğu'dan Yemen'e oradan Kızıldeniz yoluyla gelen ticari mallar Ayzâb'a, Ayzâb'dan Nil üzerindeki Kus'a gelirdi. Kus'tan Nil yoluyla İskenderiye ve Dimyat'a ve bu limanlardan Avrupa'ya ulaşan Baharat Yolu ülkeye çok önemli miktarda gümrük vergisinden büyük gelir sağlıyordu. Ayrıca Haçlılarla yapılan ticaretten dolayı da gümrük vergisi alınırdı. Selâhaddin, el-Melik el-Âdil ve daha sonra el-Melik el-Kâmil doğudaki Haçlı devletleri ve İtalyan şehir devletlerinden; Venedik, Cenova, Amalfi, Piza ve Napoli ile

⁵⁰ Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, (X-XIV.Yüzyıllar)*, İstanbul 2016, Selenge Yay., s.200 vd.

⁵¹ Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu- Kervansaraylar-Köprüler", *Kebikeç, İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 29.2010, s.135 vd.

⁵² Adnan Eskikurt, a.g.m., s.25.

⁵³ Yaşar Bedirhan, Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya 1994, s.95 vd.

⁵⁴ Bahattin Keleş, " Memlukler Döneminde Karimi Tüccarlarının Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Önemi", *Turkish Studies, Volume 31/1, Winter 2018*, s.85 vd.

ve ayrıca Bizans'la ikili ticari anlaşmalar yapmışlardı. Ticaret malları bu yolla Avrupa'ya, Avrupa'nın ticaret malları da doğuya taşınıyordu⁵⁵.

Eyyubiler, Suriye'de Haçlıların ileri karakolları durumunda olan yerlerden kendilerine sunulan ticari fırsatlardan oldukça faydalandılar ve bundan büyük kazançlar elde ettiler. Özellikle bu dönemde Yafa, Akka, Sur ve Beyrut'tan büyük bir zenginliğin (özellikle önemli miktarda gümüş) Dımaşk'a aktığı görülmektedir. Eyyubiler, Suriye'nin büyük kasabalarında kendi imalat ürünlerine sahiptirler ve bu ürünleri Haçlı limanlarından değişik ülkelere gönderme imkanı elde etmekteydiler⁵⁶.

Mısır gümrüğü devletin en büyük gelir kaynaklarından biriydi. Bu ikili ticaret savaşı zamanlarında bile devam edebiliyordu. İskenderiye, Akkâ, Lazkiye büyük ticaret limanlarıydı. Selâhaddin ve diğer Eyyübî hükümdarları ikili antlaşmalarla, demir, kereste, zift gibi stratejik maddelerin teminini bir kısım Avrupa ülkelerinden sağlamaktaydı. Bu ülkeler arasında Venedikliler, Cenevizliler, Marsilyalılar ve Pizalılar başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi vardı⁵⁷. Mısır-Yemen Baharat Yolu'ndan başka İpek Yolu'nun Musul ve Amid'den itibaren Akdeniz limanlarına kadar olan kısmı Eyyübîler'in kontrolündeydi. İbn Cübeyr el-Rihle'sinde Eyyübîler dönemindeki ticaret hayatı hakkında bilgi vermektedir. Büyük çarşılar, hanlar, kervansaraylar, kaysâriyeler ticaretin en yoğun yapıldığı yerlerdi demektedir. Yemen-Mısır Baharat Yolu üzerinde ticaret yapan tüccarlara "tüccârü'l-kârim" denirdi. Bu tüccar grubunun ve Avrupalıların İskenderiye, Dimyat, Akkâ, Lazkiye gibi şehirlerde çarşıları ve ticari temsilcilikleri bulunurdu. Guillaume de Tyr, bütün ıtriyat, mücevherat, baharat ve Avrupa'da bulunmayan değerli malların İskenderiye'den getirildiğini söyler. W. Heyd de Salâhaddin, el-Melik el-Âdil, el-Melik el-Kâmil ile Avrupalılar ve Haçlılar arasındaki ticaret anlaşmalar hakkında bilgi vermiştir⁵⁸. Anadolu'da bazı Ermeni tüccarlar, Yukarı Mezopotamya- Trabzon arasındaki bu büyük yolun üzerinde Türk, Suriyeli ve Arap tüccarlarla iç içe faaliyet gösteriyorlardı. Haçlı Seferleri bir süreliğine Ermeni tüccarların etkinliklerini arttırabilmelerini sağlamıştır. Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de Süryaniler, özellikle tarım ve bağcılıkta çok iyi idiler ve ayrıca Doğu Akdeniz ticaretinde de oldukça faal idiler⁵⁹.

SONUÇ

Tarihin en eski devirlerinden beri birçok medeniyete beşiklik yapmış olan el-Cezire bölgesi, Müslüman Arapların VII. asırdan itibaren bu toprakları fethetmesiyle bölgede dini inanç yönünden üstün durumda olan Hıristiyanlık yavaş yavaş zayıflamaya başladı ve bölge Müslüman Arapların kontrolüne girerek İslamlaştı. Hz. Ömer döneminde başlayan fetih hareketi durmaksızın devam etti ve Diyar-ı Rebia sınırları içerisinde yer alan Silopi, Cizre, Nusaybin, Resu'l-Ayn, Dara, Tur Abdin, ve Mardin gibi şehir ve beldeler birer birer İslam topraklarına katıldılar. Sa'ad b. Ebi Vakkas ve İyaz b. Ganem komutasındaki İslam orduları Bizans'ın elinde bulunan bu toprakları onların elinden alarak İslam topraklarına katmışlardır. El-Cezire bölgesi uzun süre Bizans ile Sasani Devleti arasında bir mücadele alanıydı. Hz. Ömer bu bölgenin fethine bölgenin stratejik öneminden dolayı karar vermiş ve bu kararından asla vazgeçmemiştir. Bizans'ın bu bölgeden uzaklaştırılması ve Sasani Devleti'nin ortadan kaldırılması İslam ordularının Diyar-ı Bekir ve Urfa, Ayıntap, Malatya'ya kadar ilerlemesini

⁵⁵ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *Türkler*, Ankara 2002, c.V, s.126.

⁵⁶ R.Stephen Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlûkler ve Latin Doğu", çev.Mustafa Kılıç, *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1-2007, s.369.

⁵⁷ Ramazan Şeşen, a.g.m, s.126.vd.

⁵⁸ W.Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975, s.144-177, 397 vd.

⁵⁹ Ahmet N.Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar(X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları , İstanbul 2016, s.482.

sağlamış ve bu topraklar İslam beldesi haline getirilmiştir.

El-Cezire bölgesi tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması dolayısıyla ticari açıdan da önemli bir mevkidedir. El-Cezire bölgesi ve özellikle Diyar-ı Rebia bölgesinde yer alan Silopi, Cizre, Nusaybin, Mardin gibi şehirler ticari açıdan oldukça hareketli yerlerdi. Özellikle Haçlı Seferlerinin başlamasından sonra Doğu-Batı arasındaki ticari faaliyetler gelişme göstermiş ve Doğunun zenginlikleri Batıya ve Batının ki de Doğuya akmaya başlamıştır. Bu ticaretten Venedikliler, Cenevizliler, Marsilyalılar, Katalonlar Pizalılar oldukça büyük kazançlar elde etmişlerdir. Eyyubiler Ortadoğu'da devletlerini kurduktan sonra Haçlı Seferlerinin başlamasıyla gerek İpek Yolu ticaretinde gerekse Baharat Yolu ticaretinde oldukça etkin rol oynamışlardır. Özellikle Uzakdoğu'nun ipeğini, baharatını kök boya ve kendi ülkesinde ürettiği şekeri çeşitli Avrupa ülkelerine satıyor, o ülkelerden ihtiyaç duyduğu, demir, kereste ve köleyi satın alıyordu. Doğu-Batı arasındaki bu ticari ilişkiler zaman zaman Papalığın ambargo uygulamasına rağmen devam ediyordu.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, c.II, İstanbul 2013, Ensar Yayınları.
- Azimli, Mehmet, *İslam Tarihi*, c.II, Ankara 2018, Bilay Yayınları.
- Basuğuy, Bedreddin, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler*, İstanbul 2017, Siyer Yayınları.
- Bedirhan, Yaşar, *Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1994.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakır Tarihi*.
- Bozkurt, Abdülbaki, *El-Cezire Fatih İyaz b.Ganem ve Mardin'in İslamlaşması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.
- Bulduk, Abdülgani, *el-Cezire Muhtasar Tarihi*, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk- İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004.
- Çevik, Adnan -Konuk Süha," Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.19-34.
- Dahlan, Ahmet Zeyni, *el-Fütuhât el-İslamiyye*, c.XV, Beyrut 1997.
- el-Belazuri, Ahmed b. Yahya, *Fütuu'l-Büldan*, (trc.Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- el-Farisi, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Beyrut, 1927.
- El-Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* (nşr.M.J.De Goeje), c.I, Leiden, (E.J.Brill), 1906.
- Eskikurt, Adnan, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, 2014 Güz, s.15-40.
- Güçlüay, Sezgin, "Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", s.1436.
- Günel, Gökçe, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaray-Köprüler", *Kebikeç*, 29.2010, s.135.
- Güneş, Hüseyin, *Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci*, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C.III, S.6, s.71-102.
- Güneş, Hüseyin, "Emeviler Döneminde İdil", *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)*, Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.59-70.

- Ğandur, Muhammed Yusuf, *Ortaçağ Cizre Tarihi (M.S.815-1515)*(çev.Fadıl Bedirhanoglu), Ankara 2008, Beir Any Yayınları.
- Heyd, W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975.
- Hitti,P.K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, c.I.
- Humphreys, R.Stephen , "XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlükler ve Latin Doğu", çev.Mustafa Kılıç, *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1-2007, s.359-378.
- İbn Havkal en-Nasibi, *Suretü'l-Arz*, Beyrut, 1938.
- İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı(Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik)*, çev. Murat Ağarı,İstanbul 2008, Kitabevi Yayınları.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev.Mehmet Keskin, Çağ Yay, İstanbul 1994.
- İbnü'l-Esir, *el- Kamil fi't-Tarih*, c.II, çev.M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul(Tarihsiz).
- İmameddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c.IV.
- İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 29.2010, s.135 vd.(133-146).
- Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (trc. Mehmet Özay), İstanbul 2000.
- Keleş, Bahattin," Memlukler Döneminde Karimi Tüccarlarının Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Önemi",*Turkish Studies*, Volume 31/1, Winter 2018, s. 81-96.
- Koyuncu, Mevlüt, "İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008, C,10, S, 1, s.131-140.
- Naci, Muallim , *Lugat-ı Naci*, Çağ Yayınları, İstanbul 1995.
- Ökse, Tuba," Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig, Yaz,/* 2005, Sayı: 34, s.19.
- Özdal, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, (X-XIV.Yüzyıllar)*, İstanbul 2016, Selenge Yayınları.
- Özergin, M.K., *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959.*
- Ramazan Şeşen, " Cezire ", *DİA*, c.VII, İstanbul 1993,s.509.
- Ramazan Şeşen, " Eyyubiler", *Türkler*, Ankara 2002, c.V,s.126.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid, *Fütuhu'ş-Şam*, c.II, Beyrut 1997.
- Yakut El-Hamevi Ebu Abdullah Şehabeddin, *Mu'cemu'l- Büldan* (thk.Ferid Abdulaziz Cundi), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (1990), c.I.
- Yaşın, Abdullah, *Tarih, Kültür ve Cizre*, İstanbul 2011, Pak Ajans Yayınları.

